

## ”גם מן הגיהינום היה גירוש”

על ספר השירים אות הַכֵּל לשולמית חוה הלוי

הוצאת כרמל, ירושלים 2003

זהו ספר שיריה השני של שולמית חוה הלוי, נצר למגורשי ספרד, העוסקת בחקר צאצאי האנוסים בפזורתיים ומסייעת לרוצים לשוב ליהדות. אם ספרה הראשון, *הפירה הפנימית*, היה ”מסע לירי אל החוויה ואל הוויית האנוסים“, הרי שספרה זה ספוג ביתר־שאת בחוויית אינוס אישית. ואצטט את ”אחרית הדבר“ (עמ' 80-81) החותמת את הספר:

**שְׁעֵשְׁנִי כְּרָצוֹנוֹ**

רֵיחַ סִמּוֹן טְרִיסוֹרִיָּה  
זְכָרִית רוֹבֵץ עַל־יָד בָּס  
יְהִי זְכוֹר כִּי עָפַר אֶנְחֵנוּ.  
קָרַע עוֹלָם.  
הִזְדוֹנוֹת וְהַשְׁגָּנוֹת  
אַתָּה מְפִיר. הָרָצוֹן  
וְהָאֵם.

הספר מסתיים במלה 'אונס', שזה גרעין הכאב שהצמיח רבים משיריו. זאת חוויית יסוד מרה המניעה את מנגנון הכתיבה של רבים מן השירים אשר בו. השיר הפמיניסטי הזה, למרות כותרתו האומרת קבלת הדין מצד אלה המברכות כך את הבורא, מביא את מְרִיָּה של מחצית האנושות הנקבית. פרט לחמש מילותיו הראשונות, מעשה קולאז' המצטט מתוך תפילות שונות, ובראש ובראשונה הברכה הידועה: ”ברוך אתה ה' אלוהינו מלך העולם שעשני כרצונו“. זאת כנגד הברכה שאומרים הגברים שומרי המצוות: ”ברוך אתה ה' אלוהינו מלך העולם שלא עשני אשה“. לאשה אין ברכה בנוסח זה, לאמור: ”ברוך אתה... שלא עשני גבר“; לאשה יחידה תפילה המצדיקה את גורלה, שכן כך רצה הבורא, והיא מצדיקה את הדין. אולם השיר הפמיניסטי הזה מתרים כלפי שמיא ורומז לחייתיות גברית שוביניסטית בדת המונותאיסטית הראשונה, אשר בה אין פֶּן נקבי לאלוהות עד להתפתחות מדרשי הקבלה.

בדומה לשיר הזה נמצא בספר עוד שירים שבאים חשבון עם הבורא מצד המשוררת, שהיא מאמינה נמורה ושומרת מצוות. בזאת היא ”בחרה טובה“, שכן גם אברהם אבינו נשא ונתן והתמקח עם הבורא בעניין המתקת העונש על סדום, ואיוב הטיח טענותיו כלפי מעלה. ותמצא בעמ' 71 בספר פנייה של אשה במצוקה, העוברת הפלה טבעית, אל 'אִמְנו שבשמים'. בא זה למלא את החסר של דמות אלוהית נקבית ביהדות, לשמוח בפניה תחינה על פרי בטן.

מן הברכה הזאת, "שלא עשני אשה" נודף אמנם 'ריח סימון טריטוריה', שכך נוהגים בעלי חיים ממין זכר, והמשוררת בהעלותה השוואה מעין זו אינה מגלה כבוד כלפי מעלת פס יָהּ בהצחירה על הריח הרובץ, כביכול, סביבותיו (רביצה מיוחסת לחיות, שריחן במאורותיהן אינו ערב לחושם; גם ריח סימון הטריטוריה של חתולים זכרים, למשל, הוא כבד, חריף ודוחה. אמנם בחזון יחזקאל [פרק א'] ליד דמות כיסא הכבוד מתוארות חיות הנחשבות לחיות קודש, ואם חיות - אפשר גם ריח של חיות). במלים אחרות, נאמר פשוט שמסריה כאן(!) משוביניזם. הודונות והשגנות גלויים וחשופים לעיני השופט העליון היודע-כל, המכיר מי גרם רעה בכוונת מכוון ומי עבר עבירה בשוגג, מי חטא מתוך רצון רע ומי שלא מרצונו, מאונס. נשוב לנושא מאוחר יותר.

השיר הפותח את הספר הוא "סוד העיבור", על התשוקה הנשית להתעבר וללדת עוד ועוד, במין מקס פנאני של נבירה ב'קרקע שחורה רטובה' למצוא 'שורשים ופקעות' / מרקחת ריחות כמהין ופטירות... פְּנִי שָׂרָךְ בַּסְלֹסֶל עוֹבְרִי... - למצוא את הסוד הזה, שכן 'בכרס האדמה טמונות האמהות', והיא מבקשת לזכות ב'נאות רחמים'. לשם כך היא מוכנה להקריב לשמים מפרי האדמה, כמו קין בשעתו, 'תותי יער'. / הִירָצָם תחת דם ציפורים / שור ואיל? הרי הבל הקריב מבכורות צאנו ומחלביהו, והיא מציעה מה שיש לאל ידה בדחילו ורחימו: אין זו מאניה פנאנית של "קח ותן", אין זה מעשה כישוף שתוצאותיו מתחייבות; היא פועלת מתוך ספק: 'תִּיקַח, מה ייקח? / מלוא ביתנו תפילה / מה ירקח בבטני...' המשוררת מודהה עם "רחל" (עמ' 47) אמנו, שלא הסתפקה בבן הראשון שנולד לה: 'שלא די היה לָךְ, / יפה ואהובה מאם הבנים', וכשפתח רחמך אמרת לָאֵל לא די בתינוק... וחרצת שמו - יוסף, כלומר 'יוסף ה' לי בן אחר' (בראשית ל 24). שיר על הריון שהסתיים בהפלה הוא "היד שמחצה" (עמ' 61): 'מבקשת להבין בְּשָׁלְמָה / התקווה שהולדת / בי / בְּשָׁלְמָה / המפלה / ...היד שמחצה / את רחמי / לחיצות קצובות // קוצות רַקְמָה / מפרסות בין רגלי / כפרחי גורית / במטר / אדום חי / מתבוסס במימי...'

על גיל הַפְּלוֹת יש שיר "אחרי עדנה" (עמ' 69), על נשים שמנות 'שאחרי בלות' / זרים יאחלו להן / לידה קלה. בניגוד לשרה, שנעשה לה גם ואמרה 'אחרי בלותי היתה לי עדנה', כאן יש שני שירים של "אחרי עדנה", כמו שיר ב': 'פירורי רַחֲמֶיךָ / מתפורים / בין מבחנות / ומורקים... פירורים פירורים / מִבְּחָנָה / צריבה / קרינה / רגלייך פרוסות לשמים / בתפילה שלא / מצאה את דרכה / אל פֶּךָ הַקְּפוּץ // אנשים רוכנים על / ירכיך הפעורות / מחדירים מכשירי / עינויים / אל תוכך ההפוך / כחפץ. זה שיר על תחושת השפלה של אשה על שולחן הנינקולוג, שמצבה גרוע בהרבה מן הסיטואציה המשפילה הזאת; היא איבדה 'פירורים פירורים' את פרי בטנה. בשיר "תפילות של בית קברות (כנרת)" (עמ' 32), שכמוהו יש גם "יודי (בית העלמין כנרת)" (עמ' 73) יש רמז לכך ששם נקבר אותו נֶפֶל: 'אחרי כל זה תשאיר אותי / ואותו תיקח? / חזור חזור! ... 'מה אתה רוצה לעשות / לסחוף? ילדים / אתה רוצה לטרוף. זו תפילה של 'מי ייתן מותי אני תחתך', ואך ברמזים אני מנסה לפתור שהמדובר בהבאת הנפל לקבורה בגליל. זאת משום שבשיר השני היא עומדת קפואה, רוצה לחרף ולנרף אבל נחנקת. 'חרפתי נוטעת / אותי על החוף / בין המצבות / מורעלת מְרִי / כאשת לוט / ידי זכוכית מאבדות / פירורים בחול...' מן הפירורים אני גוזר את הצד הקונקרטי של השיר, שבו מבקשת המתפללת 'אֵלֵאֵלִי הֶמֶס!' את

הקיפאון שבו היא נתונה; היא מבקשת כי 'תיתן לי אות. // חזור וכרות לי / ברית מִלָּה', לאמור: אולי זו תפילה לכך שמעיין היצירה לא יקפא. השיר "מהגן הסיבילי" (עמ' 64) מדבר באותו עניין: 'כל אימת שאתה / משקה את רחמי / בתמצית תינוקות / בלית תקווה שְׂבֵה לְרָצוֹת / להצמיח בבטני עוד / מלבושי עלמא / הָרִין לְנִפְשׁוֹת / צְפוֹת...' ויש פה אמונה בגלגול נשמות, כאילו כל לידה גואלת נשמת אבות ממשפחת הלוי, 'לרצות את עץ / היוחסין הנרגן / המשקיף עלינו / מהגן הסיבילי / רווי דם / אבות'. עם השיר הזה מתקשר גם השיר "אי דמי" (עמ' 12-13), החושף את הייחוס אל דונה גרציה ודון יוסף נשיא, ומפרט על דרך השירה הספרדית ("אי"): 'הדם קורא אי / La sangre llama / מסיביליה תוסס עד / הלום, עדי מקנ"א רנ"ב / רנ"ז קרובי הקרבים / נָסִים ואנוסים אשר / המירו כבודם בגלות / הנפש / נפשי הגולה גלויה / לעין כל בתקוות השני / מחלון החומה קרעי / עיניים פרושים כשמלה / מבקשת בחול ספוג־נפשי / מחילה אך שזוא קראה / דממת דמי אי / דומי לך מחוף כבוי'.

כאן מתקשרים מוטיבים הרומזים אל תחושה של זונה (תקוות חוש השני שעל רחב היה לתלות בחלונה), עיניים של הפשלת שמלה בחול שספג את דם הבתולין (הדם הוא הנפש) ושזוא קראה הגערה לעזרה. השיר "רימון" (עמ' 29) מספר מה שקרה על דרך המשל: 'רימון גלילי מלא עסים / נעורים מתגלגל / לתלאביב / מיטלטל / בחולות הטיילת / נחבט נבעט נמעך / נדפק נסדק / מזיל חשרת דמים / מושלך / אל הגלים'.

ועוד רמז למה שקרה לצעירה מן הגליל שנסעה לתל אביב ב"חושך ממקום אחר" (עמ' 34-35), שנושא גם תחושת אשם של הקורבן, שנפתתה אחר מנגינה מפתה, מוֹמְנָת, והלכה לפי סוגסמיה של 'לחש מסתורי' ולא חשה בסכנה. ואף כי יש ערוות דבר / בביקוש אחרי הנסתר / וכבר בילדותנו שיננו / את מסכת המלתינות / האורבות לְמַהֲלָכוֹת / ביער גבר עלי יצרי / בשעת מנחה / וקמתי לתור אחר מנגינת החורש... // לו נשאתי עיני / הרי הייתי נָסָה / הייתי רואה אל נכון / את העננות הנקשרת / באִמְרַת הרקיע / שומעת איך רננת / הערב הפכה ליללה', והיא נתעתה, 'נאחות בסבך', והלכה אל האסון - מעין גירסה של כיפה אדומה. ב"שיר ללא שם" (עמ' 36) מתואר האתר:

שֶׁפֶת הַיָּם הַתִּיכוֹן הָיָא הַגּוֹף הַפְּלִי  
אָבֵל הוֹף תֵּל אָבִיב, שֵׁם  
קו הָאֶפֶס שְׁבִין חַי וּמוֹתִי  
מִה קָמְתִי סְהִרְרִית עִם שֶׁחַר  
מִתְחַלֵּל בּוֹ נוֹתְרָה שׁוֹלְמִית מְחַלֶּלֶת  
לְמֶה קָמְתִי, וּמִי, אֲנִי שׁוֹאֶלֶת  
אֶת יוֹצֵר בְּרָאשִׁית  
תָּוָה אוֹ לִילִית

והו השיר במלואו, המדבר על מות התמימות, חילול תומתה של שולמית והשאלות הנוקבות על גורלה, שטורדות אותה מאז בעקבות חוויה המשולה למוות: האם נותרה שולמית־הזה אשה אידיאלית משיר השירים, אם כל חי אן, להבדיל, לילית, אשתו הַשְּׁדִית של אדם הראשון.

עוד שירים נוגעים בחוויה הקשה הזאת של האונס, וגדול מכולם השיר "להדר"ם" (עמ' 40-43), ששמו מביע משאלת לב - הלוואי ולא היו דברים

מעולם, שיר מסע דמיוני מיתולוגי עם כוחות אופל, מעין טיסה עם אשמדאי, או נכון יותר עם לילית, מסע עם כוחות אופל 'לנעת בהילה', אל גרמי השמים, אל עבר סודות, 'אי שם בנתיב ארבעים השנה / יש נקרה בצור ואני / רוצה שתקרא אותי לשם / ובכפף תכסה ותגלה לי עולם...' והוא, צד הקודש, כבוי, אין אור דולק בהיכלו, שולח אליה את לילית לשאת אותה במעוף נפלא רביזמרה בעולמות עליונים, אשר הסתיים באסון מעין אסון איקרוס: 'אני טרם סיימתי דברי / עודי פורצת דרך אל גופי שמים / עצורת נשימה... / מעוף שלי הוכה, ואיך הוכה / מעוף שלי בסנוורים / ואיך נכווה'. והשיר הארוך והמפורט יש לו גם טעם של מסעו הדמוני של 'שר היער' של ניתח.

שירתה של שולמית חוה הלוי מכילה אלמנטים קבליים: 'לְהַדֵּם הַנִּיסִּיּוֹן / וגם מסע הזיכרון / המטוטלטל או החלום / המטורלל, לְהַדֵּם. / רק שנותר בי פצע / באדום שחור לבן / כתמים של יציאת נֶרֶן / אל חול וים וחזרה / כך סתם / בְּדֶרֶךְ מִי־אֵל. נר"ן הן נפש/רוח/נשמה, תפיסה קבלית של מבנה נפש האדם, לפי יסודותיה. ניתוח השיר הזה במלואו יכול למלא את כל היריעה. אביא עוד ציטטות: 'מריה הרהורי הדם לילית / באה, נושאת אותי אתה / במעוף שורקני אל ארץ עִפָּה / שֶׁעַר שְׁלִי סִבּוֹךְ בִּשְׁעָרָה / אתה כבה, אין אור / דולק בהיכלך / נוטפת דם חלב ודבש לילית / דְּבִיקָה, דְּבִיקָה במטרתה (ומה?) / צוֹנְחָת וְחוֹצָה רִקִּיעַ מְרוֹקֵן בְּרִיאָה / דומה שיש לה ארמונות בעלטה' וכך כל הלילה, 'אבל עכשיו האופק מאפיר והולך / וכבר פרח בו הלילך / לא לך היום, לילית, לא לך / אמרתי לה, והיא דואה / אולי נואשת אבל עוד / נושאת אותי ועוֹנִי אֶתָּה // תחתנו שרועות ערים / ערומות זו על גב זו / חשופות לעינה / באחד הכתים אתה / יושב מְשָׁמִים, מחריש / לועס לענה / עדיף חשיש / יא רוחי המעונה! שאלה גדולה היא מי הוא ה'אתה' הזה, האומנם זהו האל הטוב? ועל משקל האיל שהחליף את 'יצחק הנעקד יש לנו כאן 'חמור גועה תועה ברחוב / העגל כבר נמצא בסבך / ועל פי רוב הוצא / והוא שחוט על האנקול...' לילית נוחתת ו'נוקעת אותי / בחוף הרחצה הרטוב ומלוח / ושמא זה בית מטבחים / לי לא ידוע / בסנוורים אני מוכה / אני מוכה "ברית דם"! / היא גועה בצחוק / דביק מלוח ומתוק / ועפה לדרך ושערי בשערה...'.

הסגנון של 'עדיף חשיש' | יא רוחי המעונה' שולח את הקורא אל הצד ההומוריסטי של המשוררת, ר' למשל השיר "מעורב" (עמ' 26) על משקל המושג 'מעורב ירושלמי', כמה סוגי בשר במנה אחת, שבו מנחמת הדוכרת ספק תברה מהיכרכת שלה, ספק את עצמה, ומעוררת את רוחה: 'בואי אלי לתל אביב / לדירה מתפוררת / נגור בשפריץ מאפיר / נקנה לך שמלה מפוארת / בכיכר המדינה / תהיי בשיא האופנה... בואי תהיי צפופית / בורקסית שלי // בואי מאמ'לה אמפיבית שלי / אמלא לך אמבט חם... // יאללה בואי כבר, את מכבידה / די עם הדמעות, / קרוקודיל שלי / זה רע לעור ולא טעים / בואי נצא נאכל / פואה גרה וקונפיט / תשתי עוד כוס שאמו לה פייט / תקחי קצת אסיוול / עשר חמש-עשרה מיליגרם / זה עוזר תמיד / הנה את רואה / כבר לא כואב' - במצב-רוח הומוריסטי קל לשכך את הכאב הזה עם קצת אסיוול או בידור והסחת הדעת, אבל הכאב במצב-רוח אחר מנוסח אחרת, ר' למשל בשיר "מוקדם ומאוחר" (עמ' 38): 'הלילה מתְעַלֵּט עלי / בזכרונות חזון / אין מוקדם ומאוחר / בְּזִיכְרוֹן או שְׂכַחָה / עבר חלום היה / הווה ויהיה התיאבון / אתה, אתה רוצה מְשָׁקֵן, / אתה רוצה מְשָׁכּוֹן / הנה קח, אני עוֹלָה / בלהט שיגעון... אלף מיגרנות לא יוכלו

לזיכרון / הצף מתחום // השפל שב והנשנב / מכל זמן ומקום / מוטל עכשיו / בחול חלול ומחולל / ומחורר / מה שנותר / מוכתם בדם, אשם / בושח, מה שנותרתי / מפוכחת משִׁכְרוֹן הַשְּׁכַחַה / רב הנגלה על הנסתר / עכשיו ואין הצר / שווה ואין מקום בלב / ואין מוקדם ומאוחר / בתורת הכאב. אותו תיאבון של ה'אתה' מתקשר לשיר קצר, "(מעין תפילה)" בעמ' 62: 'רחוק / ממתין לי שאקרב / שקט / מקרין רעב // חשוד / רוחי לך אשיב / חשוד / ממתין לי שאקריב' - קיים למעלה אחד האורב לה, מקרין רעב. הוא רוצה את רוחה, הוא רוצה ממנה קורבן - הוא כמו מהפנט אותה, והיא: 'ומאז טרופה אֵלֶיךָ / בדִּבְקוֹת / ואחרי כל זה תשאיר אותי / ענוגה על החוף...' - משיר "תפילות של בית קברות (כינרת)" שכבר הוזכר (עמ' 32). השירה שירה אישית, ערה גם לנופים ("קטיפה של סבת", עמ' 8-9), למתכוננים ("מרשם", עמ' 10-11), והיא גם שירה אקסואלית, המגיבה על המתחולל בארץ הסובלת מטרור של מתאבדים: "ביקור חולים" (משירי סָפָרוֹ), אחרי הפיצוץ בבית הקפה השייך לרשת האיטלקית הזאת: 'כשהילדה הקטנה בבית החולים / דיברה את השרה בכל־כך צער וגבורה / וראה העם הנחבא אל ביתו / את הברגים שבאו מקרבה / וכולנו בכינו / באותה שעה, בפנית החדר / ונבו את המצלמות ישב / א.ל. צבאות והסתיר את / פניו בבושה וניסה לעשות / קולות של ילדה אבל / הוא לא סידר אף אחד / וכולנו שלחנו אליו אצבע / מאשימה עד שמרוב שהתבייש / הוא עשה נס ונעלם בכלל.

אז לא צריך שירי אושוויץ, ויש עוד (משירי סָפָרוֹ) שיר על הילד מאותו בית־קפה מפוצץ שאמר: 'המקום היה מפוצץ' / אמר הילד ששלף את אחותו התינוקת / מתחת ערימת זכוכית שבורה וכסאות / ורץ. / 'אני חושב שזה היה אינסטינקט' / לָאֵט, פָּבֵד פה אך קל רגליים / נוגע בלי משים בציצית / הכרוכה בחגורתו. / 'מפוצץ'. ולכאן מצטרף גם השיר "שלא פתאום בו", תפילה בין השאר 'שלא יחלצו באבו כביר / מסמרים חלודים וגולות / מתכת מתוך שברי עצמותי...' (עמ' 24-25).

מהו אות הבל? שולמית היא אמנית ההיפוך, ההפתעה. אנו מכירים את אות קין, אך היא חיה בסימן הקורבן, בסימן אות הבל. בשיר־מרד אחר בשם "קדושה" (עמ' 58) יש אזכור של השואה: 'אין עולמו מקומכם / ואי זה מקום מנוחתכם? // מה לכם / נלפתים אליו כסומא פָּאֶהֶבָה / ארובות השמים אטומות לתפילה / אֶפְרַחֶם צורב בַּמַּצָּחוֹ / אוֹת הַבֵּל' אות קין נצרב בידי האל על מצחו של קין הרוצח, אולם אות הבל הוא אות שצרב אפר הנשרפים שאין להם מנוחה על מצחו של השוכן קדוש בשמים!

המוטיב הזה חוזר בספר: האל שהעניש את עמו עונש שאינו נמדד אף במידת הדין, ואשר אסור להרהר אחר מעשיו; הוא, שבספר יונה מסביר ליונה שחם על הקיקיון המקרי (אך הנוח) 'שבִּכְלִילָה חיה ובִּכְלִילָה אבד' - קל וחומר שהוא לא יחוס על נִינְוָה העיר הגדולה, אשר יש בה 'הרבה משתים־עשרה ריבוא אדם אשר לא ידע בין ימינו לשמאלו ובהמה רבה?'; עליהם אמנם חמל, אולם לנו אסור לתהות ולהרהר כיצד אם כן התיר במאה העשרים למשחית לחסל 600 ריבוא מבניו הוא ולהרוס את קודשיהם ואת תרבותם שטיפחו פְּנוּעִים מאות בשנים בגלויות יבשת אירופה.

המשך השיר: 'ממקומו הוא יִפֵּן מעם / המִיָּחָדִים שמו / עשן ופיח כבשן / המִיָּחָדִים שמו / עוֹלָה בָּאָרֶץ אִפּוֹ // המקום ינחם / את עצמו' האירוניה היא שבתפילה נאמר: 'ממקומו הוא יִפֵּן ברחמים ויחון עם

המייחדים שמו באהבה' - שזה יפנה אֶל העם, ולא יפנה מִן העם. זהו היפוכו של דבר; זוהי פניית עורף על פי נוסח השיר. הוא, 'הקצֵר בזעם ומאריך אף', לא גילה אריכות אפיים וסובלנות כלפי בניו שלו; הוא לא היה 'ארך אפיים ורב חסד' כלפיהם.

המסקנה שהוא כביכול העניש את עצמו אינה אפשרית על פי המונותיאיזם הטורנסצנדנטי, הפילוסופי, אבל היא אפשרית על פי הקבלה, המחלקת את האלוהות לעשר רשויות, מתעמקת בצלמו של האל ודורשת את פרצופו ואת 'דמות אדם קדמון'; האל הזה (שאינן לו דמות הנוף ואינו נוף, אך אנו בכל זאת נבראנו בצלמו) ראוי אם כן לנחמה, שאינה יכולה לבוא ממִי שנמצא תחתיו, ולא נותר אפוא אלא ש'המקום ינחם' / את עצמו. המוטיב הזה חוזר במקומות נוספים בספר. האיסור 'לא תעשה לך צלם וכל תמונה' לא הרתיע את בעלי הסוד, והמשוררת מכירה את מדרשי הסוד.

ההיפוך הוא אלמנט לגיטימי בשירה. שם הספר, "אות הבל", מדבר על היפוך גדול; אסיים בהדגמה של היפוך קטן משיר בשם "תשליך טיילת", שאינו מופיע בספר **אות הבל** ואשר מצביע על אופן פרדוקסלי של שִׁכחה ושחרור מן הזכרונות והכאב המענים ומסרבים להרפות:

...וּמָה בְּקִשְׁתִּי לְגִלּוֹת כָּאֵן בְּטִילָת,

מְמֹלְלֵת פְּרוּרִים בְּכִים מְלֹא יָאוֹשׁ

לֹא רַק מְהִילָדוֹת וּמִנֵּן עֶדֶן

גַּם מִן הַיִּהְיוֹם הָיָה גְרוֹשׁ